

Dėl trijų raidžių bylos

 www.skrastas.lt/

2017 m. birželio 29 d.

Dr. Stasys Tumėnas

LRS Kultūros komiteto narys

Lietuvos Respublikos Seime, Vyriausybėje, visuomenėje, tarp lituanistų, istorikų ir šiaip tautiškai nusiteikusių lietuvių gynėjų visą pusmetį verda aistros dėl „trijų raidžių bylos“. Tų įvairiausių visuomenės segmentų, oficialių institucijų kontekste bene oriausia, solidžiausia poziciją išlaiko Prezidentūra, kuri, regis, vadovaujasi Prezidentės Dalios Grybauskaitės išsakyta nuostata, kad „lietuvių kalba negali būti derybų objektas“ (deja, tapo), kad pagrindinius motyvus – leisti ar neleisti vartoti tris lietuvių kalbos abėcėlėje nesančias raides, turi nurodyti Valstybinė lietuvių kalbos komisija (VLKK). Ir tai nėra „lenkų klausimas“, kaip dažnai bandoma dirbtinai paryškinti.

Tai liudija ir LRS, Vyriausybei 2017 m. kovo 16 d. Europos žmogaus teisių fondo išplatintas raštas „Dėl asmenvardžių rašybos“, kuriame keliamos problemos dėl mišrių santuokų pavardžių rašymo, primenami Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto išaiškinimai, taip pat Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nagrinėtos „Mickiewicz“, „Jacquet“, „Wardyn“ bylos. Rašte minimos pavardės neturi nieko bendra su lenkų pavardėmis: E. Pauwels (Lietuvos pilietės ir Belgijos piliečio), Alexia Gorecki-Mickiewicz (Lietuvos ir Prancūzijos pilietė), K. Weston (lietuvė, ištekėjusi už Naujosios Zelandijos piliečio), E. Wallner (lietuvės ir Vokietijos piliečio santuoka), R. Felix (lietuvio ir Kazachstano pilietės vaikas), C. Darbowli (lietuvės ir Sirijos piliečio vaikas) ir t. t. Trijų raidžių (W, X, Q) įteisinimas autentiškai rašyti pavardes pasuose problemos neišspręstų, nes lenkai vis tiek negalės taisyklingai parašyti net savo garsiojo Juzefo Pilsudskio pavardės.

VLKK – SITUACIJOS ĮKAITĖ

Nepavydžiu šiuo metu VLKK pirmininkei dr. Daivai Vaišnienei. Baigėsi jos pirmoji vadovavimo Komisijai kadencija, ji yra atsidūrusi tarp dviejų ugnių – Konstitucinis Teismas pasielgė profesionaliai akcentuodamas, kad įrašai nevalstybine kalba galimi tik tais atvejais, kuriuos leidžia Kalbos komisija. Ilgai trypčiojusi, VLKK LEIDO minėtas tris raides rašyti pagrindiniame paso puslapyje dviem išimtiniais atvejais. Tai buvo ir VLKK pirmininkės žinia Prezidentei. Ir ne tik jai. Tokią žinią be džiaugsmo sutiko tautiškai nusiteikę lituanistai, istorikai, nusistovėjęsios 32 raidžių abėcėlės sergėtojai, girdi, pirmininkė D. Vaišnienė nerodo pagarbos lietuvių kalbai, pamynė daugiau kaip 69 000 tautiečių, TALKOS dalyvių, parašus (tarp jų – ir dabartinės valdančiosios daugumos elito), kad mūsų abėcėlė nebūtų „praturtinta“ raidėmis w, x, q. Rodos, ir Seimo Švietimo ir mokslo komiteto lyderiai nėra nusiteikę pirmininkės D. Vaišnienės teikti antrajai kadencijai. Kodėl? Todėl, kad pirmininkė laviruoja tarp „politinės valios“ pozicijos ir kalbininkų. Ją galėtų išgelbėti nebent Seimo narių tvirta pozicija, kad tai yra ne kalbininkų, o politikų sprendimas.

Akivaizdu, kad, mojuojant geopolitinės situacijos kontekstais, neįsigilinant į raidyno formavimosi istoriją, reikalas krypta ne kalbininkų naudai – vieni Seimo nariai yra liberalių pažiūrų, tai akcentuoja bet kada ir bet kur (taigi ir iš Seimo tribūnos), kiti – nelabai gilinasi į problemos niuansus, tretieji – tie, kurie tiesiogiai susiję su emigracijos raškomais vaisiais – jų vaikai, kaimynai jau išvykę ir gyvena užsienyje, ten sukūrę ar galintys sukurti mišrias šeimas ir susidursiantys su pavardės rašymo problemomis pase. Taigi, ar užteks dabartiniame Seime, kurio valdančioji LVŽS dauguma prieš Seimo rinkimus deklaravo tradicinių vertybių, lietuviybės saugojimo, savo tapatybės, krašto istorijos saugos prasmę ir siekį, balsų tai patvirtinti realiai ir po rinkimų, visiškai neaišku.

Tiesa, raidynas – ne baudžiamasis ar administracinių nusižengimų kodeksas, kuriais vadovaujasi teismai, kuriuos saugo įstatymai, bet tai mūsų tapatybės dalis, mūsų istorijos, kurią lydėjo daugiakalbystė, tarpkultūrinės tradicijos, mišrios šeimos ir kiti pėdsakai, keliantys abejonių, ar būtina būti užsispyrusiems. Motyvai UŽ: būtina akcentuoti, kad aptariamoms problemoms aktualesnės, jautresnės, subtilesnės visų pirma mažoms valstybėms. Joms privalu turėti daugiau saugiklių, garantuojančių tapatybės, išskirtinumo saugą. Štai JAV net nėra valstybinės kalbos įstatymo, kuriuo būtų reglamentuojama anglų valstybinės kalbos vartoseną viešajame gyvenime (kaip Lietuvoje), nes didžiulėje valstybėje lyg ir savaime suprantamas dalykas, kad kalbėti būtina anglų kalba – kitaip nepadarysi karjeros profesinėje veikloje. Yra valstybių, tarp jų ir didelių, pavyzdžiui, Prancūzija, kur akyklai saugoma šalies kalba, skiriamos didelės baudos dėl anglicizmų vartojimo, nes bijoma jų veržimosi į viešąją valstybės kalbą.

Motyvai PRIEŠ: trijų raidžių įteisinimas neišspręs iki galo problemos. Štai norint įtikinti lenkams, kad jie galėtų autentiškai rašyti pavardes, reiktų įsivesti dar bent 6 raides. Pavyzdžiui, Lenkijos prezidento L. Valensos pavardėje atsiradus pirmajai W, liktų dar dvi klaidos (nebus kietojo l ir ę), lenkai negalės originaliai parašyti ir garsiojo tėvynainio Juzefo Pilsudskio pavardės. Mūsų kaimynų latvių kalboje reiktų dar 7, čekų kilmės piliečiams – 12 raidžių, o prancūzams – 17 raidžių. Taigi gali prasidėti painiava, galime būti apkaltinti diskriminacija.

Svarbiausia ir pavojingiausia, kad tos trys raidės, jeigu jos būtų įteisintos, atvertų Pandoros skrynią, išjudintų mūsų abėcėlės sistemą – vieną ir tą patį garsą žymėtume tai v, tai w, tai ks, tai x, tai ku, tai q. Štai rašydami MAX ir MAKSAS tuos variantus tariame vienodai. Vienas žurnalistas (ne kalbininkas) teigė, kad kalbos sistema turi tarnauti žmogui, o ne žmogus sistemai, bet ar gali tarnauti žmogui neaiški, suvelta, sudarkyta, skirtingais argumentais (principais) paremta „sistema“? Tokia „sistema“ tik toliau gilins, daugins nesutarimus, nes atsiras daug painiavos (prof. K. Župerkos mintys).

IŠ ABĖCĖLĖS ISTORIJOS

Taip, kalba yra gyvas organizmas, ji kinta dėl kitų kalbų įtakos, dėl natūralios savo raidos. Kito ir mūsų abėcėlė (alfabetas, raidynas) – garsinio rašto ženklų (raidžių) visuma, kito ir žodžių rašyba, taisyklės. Mes, lietuviai, negalime pasigirti, kad turime savo unikalią išskirtinę, tautinę abėcėlę (dabartinėje abėcėlėje bene vienintelė yra lietuviškas kūrinys). Daugelis savo namuose ar bibliotekų lentynose susidūrė su tos mūsų rašybos, abėcėlės įvairove, pradėdant šriftų margumynu. Esama knygų, kurios atspindi tam tikro amžiaus situaciją, esti autorių, išsiskyrusių savita rašyba, pavyzdžiui, Vydūnas akcentavo, kad jos visada laikosi (nėra nosinių, nėra ž, dž, y, j, è). Vydūnas sakė: „Kalbos gyvenimas, be to, dar primena, kad ji nėra vienos esybės kūrinys. Todėl ir sakoma, kad kalba išauganti iš žmonių santykiavimo.“ Jam ypač svarbu buvo antikos epocha, gal todėl jis antikinius vardus ir tarptautinius žodžius stengėsi priartinti prie pirminio originalo: tragaida (tragedija), sphaira (sfera), rhytmingas

(ritmingas).

Knygos istorija demonstruoja šimtus pavyzdžių, kai jų pavadinimuose marguliuoja raidyno įvairovė. Žvelgdami į senų knygų pavadinimus matome raidyno įvairovę: 1759 m. Vilniuje išleista nežinomo autoriaus „Ziwatas pona ir Diewa musu Jezusa Christusa“, 1848 m. „Naujes mokslas skajtima raszta žemaityszka diel mažun wajkun“, 1845 m. „Punktay Sakimu Nu Adwenta iki Gawienes“ ir pan. Tai tarsi sakytų, kad raidžių nereikia bijoti. Bet prisiminkime vieną dalyką: kalba tada nebuvo norminė, prižiūrima, reglamentuojama.

Minėjau, kad abėcėlė nėra baudžiamasis kodeksas, bet kalbininkams tokie teisės aktai, kuriais vadovaujamasi, yra žodynai, gramatikos. Mūsų abėcėlė susiformavo per kelis šimtmečius iš lotynų abėcėlės, kai iš Romos imperijos su savo 23 rašmenų raidynu paplito po Europą. Plėsdamasis lotyniškasis raidynas buvo pritaikomas prie kiekvienos kalbos fonologinės sistemos. Štai germanų šalyse nuo XII a. įsigalėjo smailių, kampuočių formų gotikiniai rašmenys (juos perėmė čekai, lenkai, vokiečiai). Gotikiniu šriftu buvo spausdinamos ir pirmosios lietuviškos knygos XVI–XVII a. (ir pirmoji mūsų 23 raidžių abėcėlė Martyno Mažvydo „Katekizme“ 1547 m.).

Mūsų abėcėlė kito ir įvairavo iki pat XX a. pradžios. Dabartinės raidės č, ž, š perimtos iš čekų kalbos, a, ę – iš lenkų kalbos. Ypač svarbi abėcėlės istorijai didžiojo kalbos normintojo Jono Jablonskio 1901 m. Tilžėje išleista „Lietuviškos kalbos gramatika“. Mūsų dienų gramatikose fiksuojama, kad abėcėlę sudaro 32 raidės. Taigi oficialiuosiuose tekstuose, dokumentuose ir vartojamos tos raidės, kurios ten fiksuotos, o tarp jų nėra nei w, nei x, nei q.

AR „TURTINSIME“ SAVO ABĖCĖLĘ?

Artėja Seime jo narių vertybinės pozicijos parodymo diena, kai svarstysime asmenvardžių rašymo įstatymo projektus XIII P-535 ir XIII P-471. Vienas iš jų remiasi įstatymais ir beveik 70 000 Lietuvos piliečių patvirtintais parašais, kitas – „smulkiu įstatymų nepaisymu“, kompromisais, geopolitinės pasaulio situacijos, santykių su kaimynais neva gerinimo motyvais. Kaip pasielgsime? Mano galva, dabartinės mūsų abėcėlės nereikia pildyti, „turtinti“, nes jos užtenka ir bendriniais, ir tikriniais ne saviems žodžiams užrašyti. Pagal poreikius ir dabar tuos svetimvardžius nedraudžiama rašyti originaliai. VLKK nurodo, kad užsienietišką pavardę gavus per santuoką ar sprendžiant tokiose šeimose gimusių vaikų asmenvardžių rašybą, originali rašyba lotyniško pagrindo rašmenimis galima pagrindiniame paso puslapyje.

Lietuva nėra uždara valstybė, jos piliečiai migruoja po pasaulį. Vis daugiau randasi asmenų, kurių tapatybė yra dvejopa ar net trejopa. Jeigu yra tokių piliečių pageidavimas, teisiškai pripažintuose dokumentuose (pvz., pasuose) originalia rašyba teisingiausia būtų rašyti antrame puslapyje (papildomame), kaip tai jau senokai įteisino ir daro latviai. Taip elgdamiesi, mes parodytume ir solidarumą, paramą savo broliams latviams. Juk neretai padėjume, kad lietuviams trūksta šiaurės brolių ir pusbrolių racionalumo. Ir latviai nebebūtų vieni, ir mes racionaliai, draugiškai išspręstume problemą. Yra ir kitas variantas, kuris jau senokai pasitelktas mokslo žmonių. Paprastai įvairių sričių mokslininkų straipsniuose rašoma sulietuvinta asmenvardžio forma, o skliaustuose – originalo kalba užfiksuotas asmenvardis, pvz.: Antuanas Mejė (Antoine Meillet), Ferdinandas de Sosiūras (Ferdinand de Saussure) ir kt.

Seime dirbame kartu su Virginijumi Alekna ir Viktorija Čmilyte. Olimpiniam čempionui pasisekė – visame pasaulyje taisyklingai rašė ir rašo jo pavardę (kartais tik netaisyklingai kirčiuoja). Šiuo atveju ne taip pasisekė liberaliei V. Čmilytei, kurios pavardė pasaulyje rašoma, tarkim, mūsų aptariamam atveju, iškraipytai – Cmilyte. Bet kiek aš žinau, Viktorija nepyksta, nes supranta, kad nei anglų, nei vokiečių, nei prancūzų abėcėlėje raidės Č nėra. Kai lietuvių pavardes Vokietijoje rašys ne Simkus ar Shimkus, o Šimkus, kai rašys ne Simasius ar Shimasius, o Šimašius, kai JAV leis rašyti Ilgauskienė, o ne Ilgauskas (krepšininko žmona), tada ir Lietuvoje gal galėtume leisti rašyti taip, kaip pageidauja piliečiai. Bet tam reikėtų keisti jau nusistovėjusią abėcėlę. Tik ar verta, ar būtina ir teisinga?